

Historie av verdensarvkoordinator Øystein Haugen.

Rjukangutt, tungtvannssabotør og kongelig fjellfører Claus Helberg har kalt Vestfjorddalen for "den moderne turismes vugge".

På Kongsberg begynte sølvgruvene å gå tomme, og bergassessor Esmarkble i 1810 sendt inn i det indre av Telemark for å lete etter sølv. Det fant han ikke. Men han "oppdaget" Gaustatoppen og Rjukanfossen. Han ble så imponert at han innrapporterte sin oppdagelse til Kongen i København; - "det høieste af alle bekjendte Fossefald, ikke alene i Europa, men endog i hele Verden". Han sendte opp en vitenskapsmann som målte Rjukanfossen til 271m og så var den bare 104m.

Slike vitenskapsmenn er gull verdt, for har du verdens beste i ett eller annet, har du noe å selge. Dette ble starten på en stor tilstrømning av turister. De reisende var overklassen fra de store europeiske byer, - de var lei av å se det menneskeskapte, - slott og katedraler, - de ville se den uberørte natur. Når de kom seilende inn Oslofjorden, hvor var nærmest store fjell og nærmeste store foss, - jo, i Vestfjorddalen. Hit kom hr.og fru overlege fra Paris og hr.og fru høyesterettsadvokat fra London.

Den franske forfatter Jules Vernes kom hit i 1861 og bodde i lengre tid på Dale skyssgård. Der skrev han sin roman "Det store loddet" med hele sin miljøskildring fra Vestfjorddalen.

Så stor ble turiststrømmen at "bygdens beste menn" i 1864 dannet dampskipsselskap på Tinnsjøen og bygde båter på over 90 fot for å frakte turister til dalen. I 1868 bygde Den Norske Turistforening sin første turisthytte; Krokan, - i fjellheimen oppe ved Rjukanfossen.

I 1892 kjøpte Skien-Telemark turistforening rettighetene til Rjukanfossen av de to lokale grunneierne for til sammen 1100 kroner, og i 1897 bygde de Rjukan Hotell på kanten av Maristjuvet oppe ved Rjukanfossen. Dette hotellet var det første selskapet som bygde en kraftstasjon i dalen, og dette kraftverket forsynte hotellet med elektrisk strøm. Man kunne spille biljard i elektrisk lys i biljardsalongen på kanten av stupet, og man flombelyste Rjukanfossen i 1897. Dette var før de aller fleste europeiske byer hadde elektrisk strøm.

Så ble Haukeliveien bygget over til Vestlandet. "Norwegian fjords" er ikke lett å konkurrere med som turistdestinasjon, - turiststrømmen gikk over fjellet, Vestfjorddalen tapte og Rjukan hotell gikk konkurs.

Da kom Sam. Eyde inn i bilde, - ingeniøren og grunderen. Han hadde sett Rjukanfossen en gang i 1888. Han ble også imponert av Rjukanfossens skue, men enda mer av dens kraft. "Tenk om denne kraft kunne brukes til noget".

Sam. Eyde ble kontaktet av Skien-Telemark turistforening og fikk tilbudet om å kjøpe rettighetene til Rjukanfossen på betingelse at han overtok konkursboet Rjukan hotell. I 1903 fikk Sam. Eyde tilslaget for en samla sum på kr. 220.000. Så gikk det slag i slag, og det gikk fort!

Sam. Eyde hadde truffet professor Kristian Birkeland i et middagselskap hos statsråd Gunnar Knudsen. På nachspielet (det er der det skjer) kom disse to i prat. Sam. Eyde ønsket seg "det sterkeste lyn der var mulig å skaffe til jorden", og det kunne professor Birkeland hjelpe med, - han som like i forveien hadde sprengt "halve Universitetet i Oslo" i et mislykket forsøk med den elektriske kanon.

Grunderen Eyde og vitenskapsmannen Birkeland slo sine kloke hoder sammen. Vannkraft ble omgjort til elektrisk kraft, den elektriske kraften skapte flere tusen grader i Birkeland/Eyde ovnen, ovnen trakk nitrogenet ut av lufta, nitrogenet ble ført inn i svære syretårn, tårnene ble overrislet av vann, og etter at vann og nitrogen hadde reagert med hverandre gjennom 32

syretårn, kom det ut 44% salpetersyre i andre enden. Denne salpetersyren ble overført til arbeidsplassen "lille hælvet" der kalksteinble tilsatt, og ut av dette kom produktet kunstgjødsel, - et produkt som skulle være med å fø hele verden.

I 1905 ble selskapet Norsk Hydro stiftet med hovedsete på Notodden
I 1907 ble det vedtatt å bygge fabrikkene og byen Rjukan.

Det var både teknisk, kostnadmessig og politisk usikkerhet forbundet med høyspentoverføringer av den elektriske kraften, og Hydro vedtok å bygge fabrikk og byen nær inntil kraftkilden Rjukanfoss.

I 1909 åpnet Kong Håkon Rjukanbanen, - transportåra med jernbane og jernbaneferjer fra Rjukan via Notodden til Porsgrunn, - navlestrengen til verdensmarkedet

I 1911 stod verdens største kraftstasjon ferdig på Vemork, og den første tønna med kunstgjødsel ble eksportert

I 1915 stod verdens største kraftstasjon Saaheim ferdig på Rjukan, og produksjonen var i full gang

I 1920 stod byen Rjukan ferdig, - en by bygget fra "scratch", - fra et sted bestående av noen få fattige bondegårder og 100 mennesker i 1907, til en moderne industriby med 10.000 innbyggere 13 år senere i 1920. Det er ingen by i Norge som har gått så fra intet til en moderne industriby så fort. Og standarden var høy: fra 1912 ble ingen arbeiderbolig bygget uten vannklosett.

Den moderne industrikulturen dundra inn i Vestfjorddalen og overtok for en fattig bondekultur. Arbeiderklassen overtok styre og stell, Rjukan ble det røde sted i Norge.

Allerede i 1908 gikk arbeiderne i 1.mai-tog med krav om 8 timers arbeidsdag.

Vi snakker nå om: starten på den moderne industrielle revolusjon i Norge, starten på velferdsstaten Norge. Konjunktorene svingte, - tidlig på 20-tallet var det nedgangstider, og de som ble arbeidsløse fikk 500 kroner i handa for å emigrere til Canada. 900 personer fra Rjukan benyttet seg av dette tilbudet. De som var igjen, bretta opp erma, og fant nye metoder for lønnsom framstilling av kunstgjødsel (Haber Bosch). Nyanlegget ble feiret med Pølsefest for 3000 mann i 1928.

Samme året bygde Hydro gondolbanen Krossobanen. Selv Hydro klarte ikke å få sola ned til folket vinterstid, - da tok de heller folket opp i sola. Århundredets HMS-tiltak !

Tungtvann ble oppdaget som et biprodukt på begynnelsen av 30-tallet. Dette skulle få betydning for Rjukan under 2. verdenskrig. Kampen om tungtvannet, våpenkappløpet om framstillingen av atombomben.

4 aksjoner satte Rjukan på Verdenskartet:

November 42: engelske kommandosoldater gjør et mislykket raid og styrter i Rogalandsheiene

Februar 43: norske soldater forsereer juvet og sprenger tungtvannsfabrikken på Vemork, ikke et skudd løsnet, ikke et menneske drept, en av verdens mest berømte sabotasjeaksjoner

November 43: Rjukan bombes med over 570 tonn bomber, mange sivile liv tapt

Februar 44: Jernbaneferja D/F"Hydro" med tungtvann om bord senkes på Tinnsjøen, 18 liv

tapt

I 1963 ga Norsk Hydro beskjed om at all prosessindustri på Rjukan på sikt skulle avvikles. Rjukan gikk inn i en stor omstillingsperiode. Siste lass med kunstgjødsele gikk fra Rjukan i 1991, med tog på Rjukanbanen, jernbaneferja M/F "Storegut" over Tinnsjøen, tog på Tinnosbanen til Notodden, og tog på Bratsbergbanen til Herøya.

Det er fremdeles en del industri igjen på Rjukan, men utviklingen har lært oss å søke flere ben å stå på. I 1988 åpnet Norsk Industriarbeidermuseum på Vemork. Det skapte ny virksomhet og nytt liv i gamle bygninger, det ga oss et løft i selvfølelsen.

I dag er hovedsatsingsområdet reiseliv, - ski og fjell om vinteren, reiseliv i industriens vugge om sommeren.

Men fremdeles har ordet industri god klang på Rjukan, - spesielt om den er framtidsrettet!

Riksantikvaren og Norge vil ha Rjukan på Unescos Verdensarvliste - vi er av "world wide outstanding value".

Som verdensarvsted kan vi fortelle historien om vannet som omgjøres til elektrisk kraft på sin vei fra høyfjellet til havet, om den elektriske kraften som skaper grunnlag for prosessindustri og arbeidsplasser til folket, historien om framveksten av velferdsstaten Norge; - fra fattigst til rikest på 100 år.

Rjukans historie er ikke bare lokal, - den er nasjonal og internasjonal. Her har spennende saker skjedd før, her kan spennende saker skje igjen.

Og helt til slutt, - en liten påminnelse:
"gå aldri glipp av nachspielet !"